

**KRATKA ZGODOVINA
MESTA
IN
GODBENE DEJAVNOSTI
NA JESENICAH**

**Kviz o zgodovini mesta Jesenice,
2024**

GORNJESAVSKI
MUZEJ JESENICE

1. KRATKA ZGODOVINA MESTA JESENICE

PRVE NASELITVE IN ZAČETEK RAZVOJA KRAJEV V GORNJESAVSKI DOLINI

Jesenice ležijo v ozki dolini med planoto Mežaklo in Karavankami. Najvišja gora v Karavankah je Stol, v jeseniški občini pa Vajnež z 2104 m. Voda v Karavankah pride na dan v obliki številnih potokov in studencev. Najbolj znan potok je Jesenica, ki se izliva v našo najdaljšo reko Savo, ki Jesenice zapusti okrepljena še z vodo Dobršnika, Ukove, Javornika in Bele. Potoki so bili v preteklosti pomembni za gospodarski razvoj, saj so poganjali številne kovačnice, fužine, žage in mline. Prva naselja v dolini se v dokumentih omenjajo šele v srednjem veku, kot kažejo arheološke najdbe pa človek pred tem ni stalno naseljeval te doline. Ostanki bivališč so bili najdeni le na skrajnem vzhodnem območju Jesenic, in sicer na Ajdni nad Potoki. Ključni dejavnik razvoja naselij v Gornjesavski dolini je bila železarska dejavnost in z njo je povezana tudi prva omemba Jesenic in Save.

Kosova graščina na Jesenicah (Fototeka GMJ)

Leta 1381 je zemljiški gospod Friderik III. Ortenburški izdal Ortenburški rudarski red ter z njim uredil razmere med njim, lastniki železarskih obratov, delavci v gozdovih, pri topilnicah, kovačnicah in prevozu surovin. Ko so grofje Ortenburški izumrli, so posestva v Gornjesavski dolini podedovali vplivni Celjski grofje. Ker so na hribu med Trbižem in Ratečami postavili grad Bela Peč se je njihovo gospostvo imenovalo belopeško. V 16. stoletju so dobili novo upravno stavbo na Jesenicah in to je bila današnja Kosova graščina, kjer deluje enota Gornjesavskega muzeja Jesenice.

Železarstvo je v dolino privabljal vse več ljudi. Jesenice so postajale vedno večje naselje, ki je potrebovalo vedno več materialnih dobrin, a tudi duhovno oskrbo. Jeseniška župnija je bila tako ustanovljena v 16. stoletju, župnijska cerkev sv. Lenarta pa je današnjo podobo dobila štiri stoletja kasneje. Poleg nje so v občini Jesenice še štiri cerkve, in sicer sv. Ingenuina in Albuina na Koroški Beli, Marijinega vnebovzetja na Savi, sv. Križa v Planini pod Golico in sv. Štefana na Blejski Dobravi. Na Plavžu je nekoč stala tudi cerkev sv. Barbare, zavetnice rudarjev. Njej sta danes posvečeni kapelici na stari rudni poti čez Pejce.

Zasluge za gradnjo cerkva na Plavžu, Savi in Planini je imela italijanska družina Bucelleni. Na Savi so postavili fužino in graščino, kjer je danes uprava Gornjesavskega muzeja Jesenice. Vzpon Bucellenijev je trajal več generacij, ki pa se je končal s finančnimi težavami. Najprej so prodali fužine na Javorniku, kjer so se lastniki večkrat zamenjali, dokler je ni kupila družina Zois. Najznamenitejši član družine je bil Žiga Zois, zelo pomembna osebnost na Slovenskem, ki je med drugim kot mecen podpiral slovenske pesnike in pisatelje.

Sčasoma so morali Bucelleniji prodati še svoje premoženje na Savi. Savsko fužino je kupila podjetna belgijska družina Ruard, ki je nadaljevala s tradicijo železarstva ter bila pri tem dolgo zelo uspešna. V drugi polovici 19. stoletja je lastnica fužin na Savi in Javorniku postala Kranjska industrijska družba (KID).

Ruardova graščina na Stari Savi (Fototeka GMJ)

1929: MESTO JESENICE

Trg Jesenice oziroma Murova je bil do začetka 20. stoletja majhen kraj z močno razvitim vaškim jedrom pod hribom Mirca. Postajal je vse pomembnejše šolsko in upravno središče. Jesenice so se v 20. stoletju urbanistično razvijale po željah in potrebah jeseniške železarne, razvoj železarske industrije in izgradnja železniške infrastrukture pa sta močno spremenila podobo kraja. Kralj Aleksander Karadžordžević je trg Jesenice skupaj s Plavžem in Savo 20. marca leta 1929 razglasil za mesto, zato je 20. marec jeseniški občinski praznik. Po drugi svetovni vojni sta se občini Jesenice pridružila še Podmežakla in Javornik, priključila se je tudi Koroška Bela, do takrat še samostojna občina. Prvi župan Jesenic je bil Andrej Čufer, zdaj pa jeseniško občino že drugo leto vodi mag. Peter Bohinec.

**Sokolski dom na Jesenicah,
kmalu po izgradnji, foto: Franc
Vilman (Fototeka GMJ)**

Vse do začetka druge svetovne vojne so na Jesenicah zgradili veliko javnih in privatnih poslopij, na primer osnovno šolo (današnje poslopje Gimnazije Jesenice), glavno upravno stavbo Kranjske industrijske družbe (KID) (današnja stavba Občine Jesenice), Sokolski dom (današnji TVD Partizan), Krekov prosvetni dom (današnja stavba Gledališča Toneta Čufarja), glavno carinarnico (poslopje današnjega okrajnega sodišča Jesenice) ter pošto, kavarno, hotele.

Delno so uredili cestno infrastrukturo, zgradili vodovod ter tudi več športnih igrišč, prišlo je do vzpostavitve železniške povezave z Ljubljano, Trbižem, Trstom in Beljakom. Prva železnica skozi dolino je povezala Ljubljano s Trbižem v današnji Italiji. Takrat so Jesenice dobile prvo železniško postajo, ki je stala nasproti današnje postaje. Ko so odprli še bohinjsko železnico in zgradili Karavanški predor, so Jesenice postale železniško križišče. Karavanški cestni predor je mlajši in se uporablja že več kot trideset let.

Zaradi naraščanja števila prebivalstva, ki so se priseljevali zaradi vedno večjega zaposlovanja v železarskih obratih se je zidalo številne stanovanjske gradnje: delavske barake, kasarne, eno- ali večstanovanjske hišice, stanovanjske bloke in samske domove, nastajala so manjša delavska naselja.

GOSPODARSTVO PRED DRUGO VOJNO

Najpomembnejše podjetje v mestu pred drugo svetovno vojno je bila železarna KID z jeklarno, ki je bila največja proizvajalka jekla v državi. Železarji so s splošno stavko leta 1935 dosegli, da je železarna več pozornosti namenjala izboljšanju delavskega standarda. Cvetela so tudi majhna in srednje velika podjetja, ki so se ukvarjala z najrazličnejšimi dejavnostmi, na Jesenicah so bili tudi štirje hoteli: Paar, Triglav, Pošta in Novak.

Gospodsvetska cesta s Hotelom Triglav v ozadju, Foto: Fran Pavlin, 1939–1941 (Fototeka GMJ)

Vsaka jeseniška družina je imela svojca, ki je bil zaposlen v železarni ali bil povezan z njo. Zato je bil za mesto pomemben praznik 1. maj. Začel se je z budnico kovinarske godbe in nadaljeval s sprevedom skozi kraj, zborovanjem v Delavskem domu pri Jelenu in veselico ob veliki skali za domom. Množično so se udeležili tudi popoldanskih izletov na Poljane ali v Završnico.

TEŽKI VOJNI ČASI

V 20. stoletju so Jesenice prizadele dve svetovni vojni. V prvi svetovni vojni je Koroška Bela doživela letalski napad, v katerem je bilo uničenih 46 hiš. Na bojiščih je padlo 66 Jeseničanov. Še bolj kruta pa je bila druga svetovna vojna. Mnogi Jeseničani so bili izgnani v Srbijo, nekateri odpeljani v koncentracijska taborišča ali pa so bili mobilizirani v nemško vojsko. Veliko se jih je pridružilo osvobodilnemu boju. V spomin na prvi spopad z nemško vojsko na Obranci na Mežakli jeseniška občina 1. avgusta praznuje spominski dan, nekoč pa je bil to praznik občine Jesenice.

Okupator je odpor hotel zatreti s streljanjem talcev na Hrušici, Mostah, Koroški Beli in v Begunjah. 1. marca 1945 je prišlo do napada zavezniških letal in bombardiranja Jesenic. Uničene so bile stavbe v okolici jeseniške železniške postaje, mesto je zato močno spremenilo svojo podobo. Ker je bilo mesto porušeno, je bilo treba čimprej začeti z obnovitvenimi deli. Največja sprememba je doletela predel Plavža, kjer so po načrtih arhitekta Stanislava Rohrmana zgradili prve stanovanjske bloke na Tavčarjevi cesti.

**Razdejanje po bombardiranju na
Gospodsvetski ulici na Jesenicah foto:
Slavko Smolej (Fototeka GMJ)**

Novi stanovanjski bloki na Plavžu (Fototeka GMJ)

KULTURA

Jesenice so bile v 1. polovici 20. stoletja zgleden primer sobivanja kulture in gospodarstva. Glavni oblikovalci jeseniškega javnega in kulturnega življenja so postali fužinarski delavci, ki so po delu v težki industriji žrtvovali svoj prosti čas za vaje, nastope v pevskem zboru, godbi, folklori ali v gledališki skupini ter postali temeljni graditelji kulturne podobe Jesenic. Prva oblika množičnega organiziranega kulturnega udejstvovanja na Jesenicah se je začela konec 19. stoletja z ustanovitvijo Katoliškega delavskega izobraževalnega društva, ki je združevalo številne sekcije glasbenega ustvarjanja – od pevskih zborov, tamburašev, pihalne godbe do dramskega ansambla.

Takrat je bilo središče kulturnega dogajanja v gostilnah. V gostilni pri Markotu je imelo svoje prostore Katoliško delavsko društvo, na njenem vrtu je Katoliško telovadno društvo Orel prirejalo javno telovadbo. Na Jesenicah je delovalo tudi telovadno društvo Sokol, ki je po mnogih letih truda zgradilo Sokolski dom. Živahno dogajanje je bilo tudi v gostilni pri Jelenu na Savi, kjer je imelo svoje predstave Gledališko društvo. Društva so se razlikovala glede na politično pripadnost.

Pevsko društvo Sava, 1908 (Fototeka GMJ)

Po drugi svetovni vojni se je pestro kulturno življenje nadaljevalo. Delovali so številni pihalni orkestri, ki so se sčasoma združili v Pihalni orkester jeseniških železarjev (POJŽ), Jeseničani so svojo glasbeno poustvarjalnost izživali tudi v številnih pevskih zborih. Ustanovljeno je bilo Slovensko ljudsko gledališče, ki se je kasneje preimenovalo v amatersko Gledališče Toneta Čufarja. Gledališče, ki je dobilo prostore v nekdanjem Krekovem domu in je postalo eden izmed glavnih stebrov in prepoznavnosti jeseniške kulture. Na pobudo glavnih jeseniških gledaliških ustvarjalcev se je uresničilo rojstvo festivala ljubiteljskega gledališča Čufarjevi dnevi. Na festivalu se vsako leto predstavi od šest do osem gledaliških predstav, ki jih izbere selektor. Razcvet likovne dejavnosti so jeseniški likovniki doživeli z ustanovitvijo likovnega kluba DOLIK – Dolinski likovniki. Likovni klub je sicer združeval predvsem amaterske slikarje, a je z organizacijo rednih likovnih razstav in predavanj o likovni umetnosti poskrbel za likovno kulturno vzgojo širšega regionalnega območja. Jeseniško kulturno umetniško življenje so pomembno zaznamovali tudi fotografi. Dva izmed prvih jeseniških priznanih fotografov umetniške fotografije sta bila Ivo Koželj in Slavko Smolej, a zgodovina Jesenic je polna odličnih fotografov, veliko jih deluje tudi danes. Združujejo se v Fotoklubu Jesenice in v Fotografskem društvu Jesenice.

ŠPORT

Poleg kulturne dejavnosti so mnoga društva gojila raznolike športne discipline. Pred drugo svetovno vojno so bili med najbolj priljubljenimi letnimi športi nogomet, atletika, plezanje, plavanje, hazena, kolesarjenje, boks, gimnastika in atletika. V slovenskem prostoru so bili jeseniški športniki vodilni zlasti v plezanju, alpskem smučanju, smučarskih tekih in skokih. Takrat najbolj znani slovenski alpinisti so bili člani jeseniške podružnice Turistovskega kluba Skala. Športna društva je podpirala tudi jeseniška železarna, omogočala izgradnjo športnih objektov, izdelavo opreme, udeležbo slovenskih športnikov na velikih tekmovanjih in izpeljavo tekmovanj, že pred drugo svetovno vojno je organizirala letne in zimske športne igre.

Kot kulturna, so se tudi telovadna in kasneje športna društva razlikovala glede na politično pripadnost. Privrženci konservativnih strank so bili po razpustitvi katoliškega društva Orel člani ŠK Golica, Borec, ASK Gorenjec ali Zveze fantovskih odsekov. Simpatizerji socialne demokracije so se združevali v Svobodi, Enakosti, po njunih ukinitvah pa v Kovinarju. Liberalcem so pripadali člani TD Sokol, Edinosti in Bratstva.

Že pred drugo svetovno vojno se je na Jesenicah začel igrati hokej. Prvo jeseniško hokejsko moštvo je opremila tovarna, z izgradnjo umetnega drsališča pa so dobili boljše pogoje za treninge. Po vojni je hokej naglo napredoval in že po nekaj letih so hokejisti prvič osvojili državno prvenstvo. Med najboljšimi jeseniškimi hokejisti so bili fantje iz Kurje vasi.

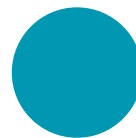

**Prihod novih državnih hokejskih prvakov
z vlakom na Jesenice, 1957 (Fototeka GMJ)**

**Notranjost športne dvorane Podmežakla
(Fototeka GMJ)**

Čeprav je hokej najbolj prepoznaven jeseniški šport, so se Jeseničani uveljavili kot vrhunski športniki tudi v drugih športih. Stike z vrhom slovenskega športa so vzdrževali še smučarji, alpinisti, odbojkarji, košarkarji, igralci namiznega tenisa in šahisti. Glede na število športnikov, ki so tekmovali na olimpijskih igrah, svetovnih in evropskih prvenstvih, so Jesenice eno najbolj športnih mest v Sloveniji.

Na Jesenicah danes, poleg mnogih športnih društev in klubov, delujeta športni organizaciji Zavod za šport Jesenice ter Športna zveza Jesenice, kateri je Izvršni odbor Olimpijskega komiteja Slovenije – Združenja športnih zvez podelil že sedmi mandat za izvajanje nalog regijske pisarne.

Eden izmed najpomembnejših športnih dogodkov v zadnjih letih v Sloveniji je bilo Evropsko prvenstvo v košarki leta 2013, ko so Jesenice gostile eno od tekmovalnih skupin.

ČAS PRED IN PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Po drugi svetovni vojni je Slovenija postala ena od šestih socialističnih republik, ki so sestavljale državo Jugoslavijo. V prvih povojnih letih je zaradi nizke proizvodnje, vojne škode in suše vladalo splošno pomanjkanje. Država je med prebivalstvo razdelila nakaznice in industrijske bone, ki so vsakemu posamezniku zagotavljali najmanjšo količino živil, obutve in oblek. Oblast je želela imeti nadzor nad celotnim gospodarstvom in je tudi določala katero tovarno je treba zgraditi. Železarna na Jesenicah je, tako kot Kranjska industrijska družba pred njo, vplivala tako na izgled mesta kot tudi na vsa področja družbe. Zaradi stalnega pomanjkanja delavcev v železarni Jesenice, se je iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin priselilo veliko delavcev in njihovih družin. Zaradi širitev jeseniške železarne so podirali tako stavbe premožnih kot tudi stanovanjske hiše in pozidali polja.

Ko je Jugoslavija začela razpadati, je na Jesenicah prišlo do velikih ekonomskih sprememb. Na Koroški Beli so odprli novo jeklarno, na Jesenicah pa so staro jeklarno in plavže zaprli. S samostojno Slovenijo se je Železarna razdelila na 13 samostojnih podjetij. Ena od teh je bila družba S.Ž. Acroni, ki uspešno posluje še danes pod imenom SIJ Acroni Jesenice.

Ko je Slovenija leta 1991 razglasila samostojnost, jugoslovanska oblast tega ni priznala. To je vodilo v desetdnevno vojno, v jeseniški občini je takrat prišlo do bojov na mejnem prehodu Karavanke. V samostojni Sloveniji so se industrijski obrati zaradi spremenjene tehnologije selili na vzhodni rob Jesenic. Na območju nekdanjih obratov je zraslo moderno obrtno in trgovsko središče. Ohranjeni spomeniško zaščiteni kompleks Stara Sava z Ruardovo graščino, Kasarno in Kolpernom je dobil nov kulturni in družabni utrip.

V Ruardovi graščini, ki je trenutno v prenovi, ima sedež Gornjesavski muzej Jesenice, ki je bil ustanovljen leta 1951 kot Tehniški muzej Jesenice.

Fužinarsko naselje Stara Sava danes (Fototeka GMJ)

2. GODBENA DEJAVNOST NA JESENICAH

GODBENIŠTVO V SLOVENIJI

Godbeništvo je eden najpomembnejših temeljev slovenske ljubiteljske kulture in ima dolgo ter bogato tradicijo. Začetki ustanavljanja godb segajo daleč v preteklost, najstarejša godba v Sloveniji in verjetno najstarejša še delujoča godba na svetu pa je idrijska, ki bo naslednje leto obeležila 360 let delovanja. Godbe na Slovenskem so se množično ustanovljale v 19. stoletju in so bile lahko mestne, gasilske, kovaške ali rudarske. Skrbele so za glasbo na raznovrstnih dogodkih in prireditvah, prvi kapelniki, ki so godbenike tudi glasbeno izobraževali, pa so bili v glavnem tujci.

Pravi razcvet godbeništva pa se je zgodil po drugi svetovni vojni. Godbe so se začele povezovati z glasbenim šolstvom, začela so se prva tekmovanja. Zveza slovenskih godb je organizacija, ki danes združuje vse slovenske godbene, bobnarske, mažoretne in druge glasbene skupine. Poleg množice amaterskih pihalnih orkestrrov in godb, delujeta tudi dva poklicna pihalna orkestra: Orkester Slovenske policije in Orkester Slovenske vojske.

TRADICIJA JESENIŠKEGA GODBENIŠTVA – ZAČETKI V BOHINJU

Pred več kot 150 leti so bohinjski železarski obrati, plavž in kovačije prešle v last Kranjske industrijske družbe (KID). Postajale so znan delavski okoliš, ki so ga pogosto obiskovali potujoči češki muzikanti imenovani progarji. Ti so glasbeno znanje prenesli na nekatere domačine, med katerimi je bil najbolj navdušen in nadarjen Nikolaj Bernard.

**Godba požarne brambe v Bohinju l. 1887.
V sredini je Nikolaj Bernard.**

Bernard je leta 1874 zbral delavce bohinjskih obratov v svoj prvi godbeni sestav, v Bohinjsko kovaško godbo, ki je bila prva godba na Gorenjskem. Godbeniki Bohinjske kovaške godbe so si morali instrumente kupiti sami. Ko je bilo nekaj let kasneje v Bohinju ustanovljeno gasilsko društvo, je pod svoje okrilje prevzelo tudi kovaško godbo, ki je s tem dobila pravo osnovo za poglobljeno delo. Godba je dobila tudi novo ime: Godba požarne brambe.

Godbeniki so večinoma igrali lahko glasbo, koračnice, polke, valčke in venčke narodnih ter drugih napevov prirejenih za instrumentalno glasbo, lotili pa so se tudi lažjih uvertur in koncertnih skladb. Nastopali so tudi v drugih gorenjskih krajih, na primer v Kranju, Radovljici in Begunjah. Še kot Bohinjska kovaška godba so igrali na sprejemu cesarja Franca Jožefa I. na Bledu. Vaje kovaške godbe so potekale kar pri Nikolaju Bernardu doma. Prvi godbi sta večinoma igrali le za hrano, pijačo in včasih za kritje stroškov.

BOHINJSKI GODBENIKI NA JESENICAH

Po požaru bohinjских fužin konec 19. stoletja se je v Gornjesavsko dolino preselilo veliko bohinjских fužinskih delavcev-glasbenikov, ki so se na Jesenicah združili v nov orkester Kranjske industrijske družbe (KID). Na Jesenicah, ki so bile večje, prometnejše, z moderniziranimi industrijskimi obrati, je bilo zbrano prebivalstvo iz različnih dežel. Nova tovarniška Godba KID se je iz prvotnih 20 bohinjских godbenikov povečala na 30, včasih pa tudi na 40 članov.

Na Jesenice iz Bohinja niso prišli vsi godbeniki naenkrat, temveč posamično, kakor so se pač selili sami ali delavnice, v katerih so delali. Godbo sta večino časa vodila Nikolaj Bernard ter nadučitelj nemške ljudske šole in skladatelj Pospischil, ki je bil dobro podkovan v glasbeni teoriji. Z namenom, da bi se godbeniki naučili hkrati dobro igrati in korakati, kar zahteva precej spretnosti in vzdržljivosti, so odhajali na vaje v okolico, največkrat na Poljane. Zaradi številnih vaj je godba kmalu zaslovela daleč naokoli. Godba je nastopala na gasilskih prireditvah, ohceti, tovarniških izletih, pogrebih in lastnih promenadnih koncertih. Vsako leto so igrali prvomajsko budnico ter sodelovali tudi pri nekaterih verskih procesijah.

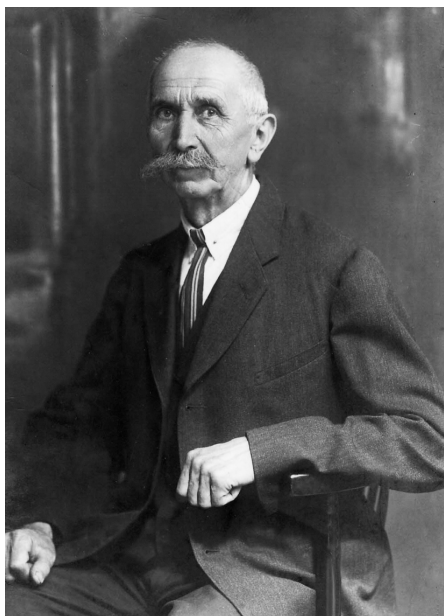
**Godba KID l. 1911 z Nikolajem Bernardom v sredini
(Fototeka GMJ)**

Godbo je z raznimi aktivnostmi podpiral blagajnik tovarne KID Anton Pongratz, kar je vodilo v večjo podporo tudi s strani tovarne. Med godbenike sta Pospischil in Pongratz želela uvesti (vojaško) disciplino, pri čemer je pomagal neki godbenik ljubljanske vojaške godbe. Godbenike je na podlagi sposobnosti igranja razvrstil po činih, od frajtarja (desetnika) do feldvebelna (narednika) ali celo zugführerja (vodnika). Na podlagi te hierarhične lestvice so bili tudi plačani, sprva za nastope, nato tudi za vaje.

Čas pred prvo svetovno vojno na Slovenskem zaznamujejo politični, ideološki in nacionalni spori, prebujajoča se nacionalna zavest pa je vodila v nastanek različnih slovenskih društev, od katerih je vsako hotelo imeti tudi svojo godbo. Godbeniki tovarniške godbe so se glede na svoje prepričanje vključevali k raznim kulturnim društvom, kar je vodilo v razpad tovarniške godbe KID.

Godba KID:

- Godbeniki so sprva imeli vaje po privatnih hišah, nato za kratek čas v Ruardovi graščini na Stari Savi in celo v kotlarni jeseniške železarne.
- Godba je denar dobila tudi z redno članarino.
- Godba KID je nudila vsakemu svojemu članu zastonj godbo za pogrebom, če pa svojci godbe niso želeli, pa so dobili nekaj denarja izplačanega.

NIKOLAJ BERNARD je bil pobudnik in kapelnik različnih godbenih sestavov najprej v Bohinju nato pa na Jesenicah. Že v Bohinju naj bi se lotil komponiranja, tam naj bi tudi že igrali nekaj njegovih koračnic in latinsko mašo, ki jo je priredil za godbo. Bernard je glasbeno izpopolnjeval samega sebe, učil druge in novince, vodil vaje, prepisoval note, popravljajl instrumente in notna stojala.

Nikolaj Bernard (Fototeka GMJ)

JESENIŠKE PIHALNE GODBE MED OBEMA VOJNAMA

Jeseniške godbene zasedbe so med obema vojnama predstavljale eno izmed najbolj množičnih ustvarjalnosti ljubiteljske kulture.

Godbeni odseki Sokolov, Krekovega društva in kovinarskega sindikata Savez metalških radnika Jugoslavije (SMRJ) so odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju kulturnega družabnega življenja na Jesenicah, ter tako s svojimi gostovanji sicer največkrat v sklopu katoliških, političnih, športnih in delavskih manifestacij, predstavljale višek kulturnega programa.

KREKOVA GODBA

Godbena sekcija Krekovega društva je bila ustanovljena že pred prvo svetovno vojno, katero je ustanovil kaplan France Kogoj, med ustanovitelji pa je bil tudi Nikolaj Bernard. Godbe sicer potem ni vodil, to je prepustil Janezu Repicu in svojemu sinu Jožu Bernardu, ki je deloval v orkestru kot dolgoletni dirigent in komponist. Godbenim odsekom katoliških društev je nudila pomoč Slovenska krščansko-socialna zveza, ki je z organiziranjem letnih zborovanj postala glavna vez med društvi, hkrati pa je prirejala predavanja in tečaje za društvene voditelje. Zveza je izoblikovala tudi posebna pravila godbenih odsekov, kjer so bile opredeljene dolžnosti in pravice godbenikov.

V letih pred drugo svetovno vojno je uživala sloves ene najboljših godb. Igrala je na vseh izletih, gledaliških predstavah in društvenih prireditvah oziroma prosvetnih večerih. Vsak prosvetni večer je po navadi obsegal po 3 godbene in 3 pevske točke, deklamacijo in alegorijo, predavanje in burko za dobro voljo na koncu. Po smrti Janeza Repica je godbo do njene razpustitve, ob pomoči Ferdinanda Kutnika, vodil Aleš Bizjak.

Krekova godba, 1925 (Fototeka GMJ)

Ob lastnih jubilejih so večkrat povabili v goste tudi druge godbe in orkestre. Člani Krekove godbe so nastopali tudi za potrebe KID-a. Vodstvo KID-a je za svoje potrebe rajši sodelovalo s Krekovo ali Sokolsko godbo, saj so menili, da so člani Kovinarske godbe zaradi svoje povezanosti s skrajno levo usmerjenimi političnimi delavskimi in kulturnimi organizacijami preveč revolucionarno usmerjeni oziroma so veljali za nosilce nasprotne politične ideologije.

Nekatera pravila katoliških godbenih odsekov:

- Godbeniki naj gojijo umetelno glasbo z vajami, nastopi in predavanji.
- Godbeniki naj s svojim nastopom olepšajo društvene prireditve in budijo plemenita čustva.
- Godbenik naj se redno in točno udeležuje vseh vaj in nastopov ter pri teh ubogati kapelnika.
- Godbenik ima pravico do pouka o glasbi in poseben pouk na glasbilu.
- Godbenik naj se primerno obnaša tako pri nastopih kot tudi po nastopih.

DROBNE ZANIMIVOSTI:

Krekova godba je igrala na slovesnosti ob prvem uradnem obisku regenta in kasnejšega kralja Aleksandra I. v Ljubljani.

Krekova godba na sprejemu regenta Aleksandra I. v Ljubljani

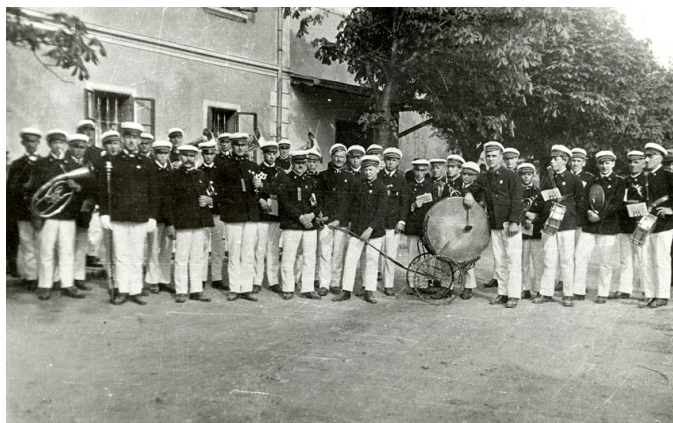
KOVINARSKA GODBA

Posebno ugledna je bila tudi Kovinarska godba ali z drugim imenom godba SMRJ, ki je bila pravzaprav sindikalni glasbeni sestav in je bila ustanovljena eno leto po koncu druge svetovne vojne. O priljubljenosti godbe priča seznam kar 1200 podpornih članov. Pod taktirko takratnega kapelnika Modre Ludvika je godba štela 42 godbenikov.

Prvi dirigent je bil Teodor Uroš, po njegovi smrti pa Ludvik Modre. Za njim je vodstvo začasno prevzel Martin Jeram, za njim pa še Franc Čelesnik, ki ga je godba poslala na študij v Ljubljano. Pozneje je do začetka vojne godbo vodil Jože Zupan.

Kovinarska godba je največkrat nastopala v okviru prireditev Delavskega kulturno prosvetnega društva Svoboda. Člani le te so imeli vaje v gostilni Pri Arhu, nato v meščanski šoli, nazadnje pa v Delavskem domu pri Jelenu. Sestavljali so jo predvsem nekateri bivši člani tovarniške godbe KID in politično levičarsko usmerjeni delavci.

Prvi njihovi nastopi so bili v sklopu prvomajskih praznovanj, kjer so že na predvečer Praznika dela sodelovali v proslavah Svobode oziroma kasneje Enakosti, naslednji dan pa z budnico opozarjali na takratni položaj delavstva. Nekaj let pred drugo svetovno vojno so člani Kovinarske godbe sodelovali tudi na znamenitem zletu Svobod v Celju, kjer so nastopili v kulturnem programu proslave s skladbo Vzburjanje duhov. Godba je sodelovala tudi pri prosvetnih večerih in dramskih uprizoritvah Svobode.

Kovinarska godba, 1926 (Fototeka GMJ)

Ena izmed najbolj zahtevnih dramskih uprizoritev tako za igralski ansambel kot tudi za Kovinarsko godbo je bil Hlapec Jernej Ivana Cankarja v dramatizaciji Ferda Delaka. Škrli, ki je prevzel režijo, poroča, da je dramo pripravil s 30-članskim igralskim zborom in orkestrom Kovinarske godbe pod vodstvom Franceta Čelesnika, ki je dopolnjeval dramo z ritmičnim elementom v soglasju z neprestanim dinamičnim gibanjem zbora.

DROBNE ZANIMIVOSTI:

Godba SMRJ je bila kot sindikalna godba, zaradi zaostrovanja položaja delavstva in širjenja marksističnega nauka osovražena pri takratni oblasti in vodstvu KID, zato so bili njihovi nastopi vedno spremljani pod budnim očesom policijskih agentov in orožnikov, marsikatera njihova manifestacija pa je bila celo prepovedana ali prekinjena s strani radovljiškega Okrajnega glavarstva.

SOKOLSKA GODBA

Godbeni odsek jeseniškega Sokola je bil od treh ustanovljen najkasneje, v začetku 20. let 20. stoletja, pobudnik pa je bil sokolski starosta Rudolf Osvald, lastnik Kolodvorske restavracije. Prvi kapelnik je bil Fran Zelenko, nasledil ga je pa švicarski trgovec Gaetan Ribola. Godbo so sestavljali predvsem liberalno usmerjeni delavci in nameščenci. Že nekaj mesecev po ustanovitvi je 32 sokolskih godbenikov prvikrat javno nastopilo. Za svoj prvi nastop so se peš odpravili z instrumenti v Mojstrano. Po vrnitvi na Jesenice z vlakom so na peronu tamkajšnje kolodvorske restavracije zaigrali še nekaj skladb, med njimi tudi Sokolsko koračnico.

Kmalu je taktirko prevzel mladi, talentirani Rado Kleč, ki je absolviral na glasbenem konservatoriju v Ljubljani. Godbo je z velikim uspehom vodil na vseh društvenih prireditvah, telovadnih nastopih, okrepljeno s simfoničnim orkestrom pa tudi pri operetah in spevoigrah. Godba jeseniškega Sokola je gostovala na večini kulturnih in telovadnih prireditvah sorodnih sokolskih združenj po celotni današnji Gorenjski. Godba je imela v letih tik pred drugo svetovno vojno 31 članov, vodila sta jih kapelnika Julij Sorgo in Nande Žmitek. V okviru Sokola je deloval tudi simfonični orkester s 24 glasbeniki, med katerimi je večina nastopala tudi pri godbenem odseku. Nastopal je predvsem pri operetnih uprizoritvah gledališkega odseka.

**Rado Kleč, 1934 foto: Franc Vilman
(Fototeka GMJ)**

Sokolska godba največji uspeh doživi z opereto

Največji odmev pred drugo svetovno vojno je doživela Simončič-Gregorčeva opereta Erika, saj so jo v prvih nekaj mesecih uprizorili kar sedemkrat. Naročeni so bili celo posebni vlaki, ki so pripeljali gledalce tudi iz bohinjskega in blejskega kota ter celotne Gornjesavske doline.

**Opereta Erika, dramska sekcija jeseniškega Sokola, 1939
(Fototeka GMJ)**

Orkestru in zboru je dirigiral sam avtor, skladatelj Janko Gregorc. Za potrebe skladbe so združili moči z raznimi godalnimi zasedbami, brez katerih bi težko izvedli opereto.

KULTURNI FESTIVAL ŽELEZARSKIH JESENIC

Najbolj veličasten nastop, ne samo jeseniških godbenikov, ampak vseh kulturnih delavcev, pa je bil Kulturni festival železarskih Jesenic, ki ga je poleti leta 1940 organizirala KID. Ta industrijska družba je že eno leto prej organizirala zimske in letne športne igre, ki pa se po svoji obsežnosti in pestrosti sodelujočih niso mogle primerjati ne v pripravi in ne pri izvedbi z dnem zmagoslavja kulturnega dela na Jesenicah, pri katerem je sodelovala večina prosvetnih, telovadnih, dramskih, pevskih in godbenih društev iz celotne Gornjesavske doline. Kulturni festival je potekal 10. in 11. avgusta. Začel se je z nastopom fanfaristov iz vrst Krekove godbe, ki je nato zaigrala še državno himno. Sledil je prikaz Gorenjske kmečke ohceti, ki se je vršila v sklopu revije narodnih običajev, ki je potekal od Javornika pa do Podmežakle. Zvečer so združeni jeseniški gledališki ansambli uprizorili igro Plavž avtorja Franceta Klinarja, ki si jo je zamislil kot narodno igro, zajeto iz domače lokalne železarske zgodovine. Igro si je ogledalo kar 4900 gledalcev. Glasbo za igro je napisal Jeseničan, višji vojaški kapelnik Lojze Smrekar odigral pa jo je združeni orkester jeseniškega Sokola pod vodstvom Nandeta Žmitka.

Kmečka ohceta, foto: Ivo Koželj (Fototeka GMJ)

Drugi dan je bil namenjen glasbeno pevskim nastopom. Poleg raznih pevskih zborov sta nastopili tudi Krekova in Sokolska godba. Festival je bil namenjen predvsem stanovskemu druženju, v katerem pa so člani delavskega društva Enakost videli le masko pravičnosti in dobrote, za katero so se skrivali izkoriščevalski tuji kapitalisti. Kovinarska godba zaradi močne povezanosti z društvom Enakost na prireditvi ni sodelovala.

Fanfaristi Krekove godbe odpirajo Kulturni festival

Vodstvo železarne si je s kulturno prireditvijo resnično skušalo dvigniti svojo priljubljenost, a je večina sodelujočih v prireditvi videla predvsem novo priložnost za kulturno udejstvovanje, v katero jih je pritegnila idealistična želja po kulturnem ustvarjanju, da so udeleženci za teh nekaj dni festivala pozabili na vsa družbena in politična nasprotja.

Na Jesenicah so delovale tudi druge orkestrske in glasbene zasedbe, ki pa po številčnosti glasbenikov niso nikoli dosegale obravnavanih pihalnih godb. Železni glasbeni repertoar godb so predstavljale predvsem polke, valčki in koračnice, obarvane z domovinsko, delavsko in društveno tematiko. Izvajali so tudi posamezne skladbe svojih dirigentov in članov, saj je bilo povsem običajno, da so bili dejavni ne le kot prepisovalci notnega gradiva, ampak tudi kot skladatelji in aranžerji.

GODBENA DEJAVNOST MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Ob začetku druge svetovne vojne so prenehali z delovanjem vsi trije društveni orkestri. Ob prihodu okupatorja je nemški propagandni stroj s pomočjo železarne ustanovil novo tovarniško godbo Werkmuzik. Znotraj godbe je bila ustanovljena tudi prva glasbena šola na Jesenicah, ki se je imenovala Werkmusikschule.

Werkmusik, Mladinska godba pred Kazino na Jesenicah, 29.6. 1944 (Fototeka GMJ)

Med drugo svetovno vojno so mnogi godbeniki odšli med partizane, a se glasbi niso odpovedali. Del jeseniških godbenikov je skupaj s kranjskimi in idrijskimi godbeniki pod taktirko Alojza Smrekarja sodelovalo v Godbi XXXI. divizije NOV in POS. Ostali so se zadnje dni okupacije pridružili novoustanovljeni Godbi komande mesta Bleda (Godba NOV za Gorenjsko), ki so jo formirali nad Gorjami in jo je vodil Rado Kleč. Delovala je mesec in pol ter spremljala partizansko vojsko pri osvobajanju Bleda, Lesc, Radovljice in drugih krajev.

POVOJNI ČAS IN ZDRUŽITEV V SKUPEN PIHALNI ORKESTER

Ustvarjalna zavzetost godbenikov vseh treh najštevilčnejših jeseniških pihalnih godb ter bogata glasbena tradicija, ki so jo iz Bohinja na Jesenice prinesli delavci KID-a z Nikolajem Bernardom na čelu, sta nedvomno botrovali nastanku osrednjega povojnega jeseniškega pihalnega orkestra. Večina jeseniških godbenikov je bila ob svobodi, ki jo je prinesel konec druge svetovne vojne pri vojaki in le počasi so se vračali domov in v službo. Takoj po vojni je Sindikalna organizacija ustanovila Sindikalno godbo Jesenice, ki jo je vodil dirigent in komponist Filip Bernard.

DROBNE ZANIMIVOSTI:

Po drugi vojni je godba na stroške Sindikatov Slovenije odšla na šest-dnevno turnejo po Makedoniji, kjer je v Skopju, Titovem Velesu, Štipu in Zletovu odigrala 7 koncertov.

Po ustanovitvi Sindikalnega kulturnega umetniškega društva (SKUD) Kovinar Tone Čufar Jesenice, se je godba preimenovala v Sindikalno godbo SKUD Kovinar, a to ni bilo zadnje preimenovanje in reorganiziranje godbe. Pihalna godba je svoje prostore dobila v takratnem Titovem domu (današnja stavba jeseniškega gledališča), kjer ima sedež še danes.

Po odhodu Filipa Bernarda je taktirko prevzel Kleč Rado in godbo dvignil na novo kvaliteto stopnjo. Z razpustom SKUD in ustanovitvijo DPD Svoboda leta se je godba preimenovala v železarsko godbo DPD Svoboda Tone Čufar. Ko je moral Rado Kleč zaradi preobremenjenosti taktirko odložiti, so godbeniki v svojih vrstah našli novega mladega in nadarjenega dirigenta Remija Noča.

Sindikalna godba SKUD Kovinar I. 1950
(Fototeka GMJ)

Godba DPD Svoboda, ok. 1953
(Fototeka GMJ)

Poleg jeseniške godbe so takrat v občini delovale še tri godbe in sicer:
Javorniška godba, Hruščanska godba in Žirovniška godba.

Javorniška godba je nastala leta 1947, ko je bila Mladinska godba na Jesenicah razpuščena in združena s Sindikalno godbo. Večina mladincev, ki je bila z Javornika, je želela samostojno godbo. Vodil jih je Julij Sörgo, ki je predtem igral že v različnih godbenih sestavih, med leti 1953 in 1957 ga je zamenjal Aleš Bizjak. Organizacijsko je godba sprva delovala kot sekcija SKUD France Mencinger, po letu 1952 pa kot sekcija DPD Svoboda.

Hruščanska godba je nastala leta 1929 iz razpuščenega tamburaškega zbora, imenovala pa se je Pihalna godba Planika. Do druge svetovne vojne sta jo vodila Miha Drešček in Franc Rihtaršič. Po vojni se je njeno delovanje obnovilo po zaslugi Štefana Prežljaja, ki se je do leta 1983 trudil ohranjati tradicijo hruščanske godbe. Leta 1952 so se vključili v DPD Svoboda Hrušica.

Žirovniška godba na pihala je nastala leta 1935 v okviru Pevskega in tamburaškega društva Stol. Predvojna dirigenta sta bila Čeh Novak z Bleda in Štefan Preželj, igrali pa so na pogrebih, veselicah ter drugih lokalnih prireditvah, imeli pa so tudi samostojne koncerte. Po vojni je bil dolga leta dirigent Rudi Rozman, za njim pa Edvard Pust.

V 60. letih so imele vse štiri godbe kar nekaj težav. Primanjkovalo je denarja in kadrov, upadlo je zanimanje pri občinstvu, padla je tudi kvaliteta, godbeniški sistem pa je bil zastarel. Godbe so bile prignane na rob obstoja. Rešitev se je kazala v združitvi.

Na pobudo sindikalne organizacije železarne je bil leta 1968, z združitvijo jeseniške in javorniške godbe, ustanovljen nov glasbeni sestav pod imenom Pihalni orkester jeseniških železarjev (POJŽ). Godbi se je pridružila tudi večina hruščanskih godbenikov ter nekateri žirovniški godbeniki.

Zabavni orkester DPD Svoboda l. 1952 (Fototeka GMJ).

DROBNE ZANIMIVOSTI:

Po koncu druge svetovne vojne je dve leti deloval tudi mladinski orkester, v okviru pihalnega orkestra pa je s prekinitvami deloval tudi zabavni plesni orkester.

Sredi 70. let je prihod domačina Ivana Knifica kot vojaškega godbenega strokovnjaka pomenil velik premik v delovanju orkestra. Z veliko avtoriteto je nadaljeval delo svojih predhodnikov in v orkester prinesel nov duh in način igranja. Od klasičnega načina igranja je orkester težil k sodobnim zakonitostim te zvrsti glasbe, tujim so se enakovredno pridružile zahtevne domače skladbe, zlasti takrat, ko se je orkester pripravljal na tekmovanja pihalnih orkestrov po Sloveniji in takratni Jugoslaviji.

Najbolj razpoznavna koračnica Pihalnega orkestra Jesenice - Kranjska Gora je še danes skladba Jeseniškim železarjem, ki jo je za domač orkester skomponiral dirigent Ivan Knific.

Nastop novega plesnega orkestra POJŽ pod vodstvom Franca Koširja, 9. 7. 1987, foto. Franc Črv (Fototeka GMJ)

Konec 80. let je v sestavi pihalnega orkestra ponovno zaživel plesni orkester. Njegova duša in gibalo je bil priljubljeni trobentač Avsenikov in domačin Franc Košir. Po njegovi smrti je vodenje plesnega orkestra prevzel Domen Jeraša, pozavnist v pihalnem orkestru in vsestranski glasbenik, ki je nato prevzel tudi dirigentski podij pihalnega orkestra.

3. mednarodno tekmovanje pihalnih orkestrrov v koncertnem igranju, Slovenija 2007 (arhiv POJKG)

Orkester se je leta 1997 zaradi finančne podpore Občin Jesenice in Kranjska Gora preimenoval v Pihalni orkester Jesenice - Kranjska Gora (POJKG). Pred desetimi leti je dirigent orkestra postal Dejan Rihtarič, ki POJKG vodi še danes.

Budnica na Jesenicah, konec 70. let 20. stoletja (Fototeka GMJ)

Godbeniki na Poljanah ob 1. maju, 1969 (Fototeka GMJ)

Pihalni orkester Jesenice-Kranjska Gora nastopa na dogodkih in prireditvah:

- spomladanski koncerti treh dežel,
- prvomajske budnice,
- novoletni koncerti,
- krajevni prazniki, obletnice gasilskih društev, dobrodelni koncerti in različne otvoritve,
- Čufarjevi dnevi in Kulturne mavrice,
- pomembni športni dogodki,
- nastopi na Golici za planince,
- medsebojna izmenjava koncertov in prijateljevanje z godbeniki z otoka Paga.

GRAMOFONSKA PLOŠČA IN DVE ZGOŠČENKI:

- Ob 110. obletnici delovanja je POJŽ posnel svojo prvo gramofonsko ploščo z naslovom *Pozdrav železarjem*. Nastopali so tudi v posebni prvomajski oddaji, ki jo je ob prazniku predvajala RTV.
- Ob 130. obletnici je POJKG posnel zgoščenko z naslovom *Odmev ključavnic*.
- Ob 140. obletnici pa je POJKG posnel zgoščenko z naslovom *Igraj, igray, prijatelj naš stari*.

Gramofonska plošča in zgoščenci, 2024 foto: Daša Čopi
(osebni arhiv)

SPOMINI V ZAPISIH

O jeseniških godbah in orkestrih je bilo zapisanega že veliko, od člankov, novic pa do publikacij, manjših in večjih. Od teh sta najbolj obsežni dve in sicer Partiture spomina, ki so izšle ob 140. obletnici in almanah z naslovom Harmonije časa, ki je izšel ob 150. obletnici jeseniške godbe oziroma jeseniških godbenih sestavov.

Kulturno društvo Pihalni orkester Jesenice – Kranjska Gora ima status društva v javnem interesu ter status nevladne organizacije v javnem interesu na področju kulture. Ob svoji 145. obletnici delovanja se je društvo vpisalo tudi v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije v enoti Godbeništvo.

VIRI IN LITERATURA:

- Dežman, J., 1985. Prispevek k zgodovini delavskih kulturnih društev Svoboda in Enakost na Jesenicah med obema vojnoma. V: Konobelj, T. ur. *Jeklo in ljudje V: Jeseniški zbornik*. Jesenice: Kulturna skupnost Jesenice, str. 123 – 138.
- Jeršin, B., 2023. Organiziranost jeseniškega športa po drugi svetovni vojni. V: Pogačnik, A. ur. *Jeseniški zbornik 2023: Trinajsta knjiga*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 374 – 395.
- Konobelj, T. ur. 2007. *Jesenice, mesto jekla in cvetja*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice.
- Lačen Benedičič, I. in Kokošinek, N., 2024. Sava in Stara Sava. V: Kokošinek N. ur. *Naše Jesenice*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 113 – 153.
- Mugerli, M., 2022. *Voda in vodni pogoni*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice.
- Mugerli, M., 2024. Zgodovina mesta Jesenice. V: Kokošinek N. ur. *Naše Jesenice*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 9 – 31.
- Muhar, Š., ur., 2004. *Odmevi jeseniških godb 1874-2004*. Jesenice.
- Muhar, Š., ur., 2014. *Partiture spomina* (več člankov). Jesenice.
- Muhar, Š., ur., 2024. *Harmonije časa: Almanah ob 150-letnici Pihalnega orkestra Jesenice – Kranjska Gora*. Jesenice.
- Pogačnik, A., 2014. *Jeseniška Talijska*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice.
- Pogačnik, A., 2014. Drobne zanimivosti o jeseniških pihalnih godbah med obema vojnoma. V: Muhar, Š. ur. *Partiture spomina*. Jesenice, str. 28 – 32.
- Pogačnik, A., 2016. *Po ulicah železarskega mesta*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice.
- Pretnar, V., 2023. Dva fotografa, dve usodi. V: Pogačnik, A. ur. *Jeseniški zbornik 2023: Trinajsta knjiga*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 434 – 443.
- Ravnihar, P., 2002. *Razvoj jeseniških pihalnih godb in orkestrrov: od Godbe bohinjskih kovačev do Pihalnega orkestra Jesenice – Kranjska Gora*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Ravnihar P. in Kokošinek N., 2023. Razvoj jeseniških pihalnih godb in orkestrrov. V: Pogačnik, A. ur. *Jeseniški zbornik 2023: Trinajsta knjiga*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 327 – 351.
- Torkar Tahir, Z., 2024. Stare Jesenice z Murovo in Plavž. V: Kokošinek N. ur. *Naše Jesenice*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 63 – 111.
- Varl, J., 1995. 50 let likovnega kluba Dolik. V: Konobelj, T. ur. *Jeseniški zbornik 1995 (7)*. Jesenice: Muzejsko društvo Jesenice, str. 351 – 359.
- Vidic, B., 1999. *Sokol na Jesenicah od 1904 do 1929: od Kurje vasi do Sokolskega doma*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Žontar, M., 1980. Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne. V: *Jeklo in ljudje: Jeseniški zbornik V*. Jesenice: Skupščina občin Jesenice, str. 91 – 122.

- Žontar, M. 1985. Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne. V: Konobelj, T. ur. *Jeklo in ljudje V: Jeseniški zbornik*. Jesenice: Skupščina občin Jesenice, str. 91 – 122.

Periodika:

- *Tovarniški vestnik*, l. 4, št. 17-18, Jesenice 15. 8. 1940.
- *Železar*, l. 6, št. 25, 20. junij 1964, str. 12.
- *Železar*, l. 7, št. 19, 8. maj 1965, str. 1.
- *Železar*, l. 17, št. 12, 27. marec 1975, str. 14.
- *Železar*, l. 11, št. 25, 27. junij 1969, str. 10 – 11.

Spletni vir:

- Rihtarič, Dejan. Dostopno na:
<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/en/oseba/rihtaric-dejan/> (20. 2. 2024).